

O'ZBEK TILIDAGI TOPONIMLARNING MORFOLOGIK TUZILISHI

Ilmiy rahbar: O'tkir Burxonov

Abduvoseyeva Nozanin

Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola o'zbek tilidagi toponimlarning morfologik tuzilishini o'rganadi, geografik nomlarni shakllantiruvchi, so'z yasash va grammatik elementlarga e'tibor qaratadi. O'zbek toponimlari mintaqaning tarixiy, madaniy va lingvistik rivojlanishini aks ettiradi va ko'pincha qadimgi leksik qatlamlarni saqlab qolgan. Maqolada o'zbek joy nomlarining asosiy morfologik komponentlari, jumladan, qo'shimchalar, qo'shma otlar va o'zlashtirilgan elementlar tahlil qilinadi. Shuningdek, morfologik tuzilishning semantik ma'noga qanday hissa qo'shishini ko'rsatib, sodda va qo'shma toponimlar ham o'rganiladi. Tavsif va qiyosiy usullarni qo'llash orqali tadqiqot o'zbek toponimiyasida til, madaniyat va geografiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ochib beradi. Topilmalar etnolingvistika, tarixiy tilshunoslik va onomastika sohalariga hissa qo'shadi va lingvistik xaritalash, madaniy tadqiqotlar va ta'lim uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi.

KALIT SO'ZLAR: o'zbek toponimlari; morfologik tuzilish; so'z yasalishi; qo'shimcha qo'shish; qo'shma toponimlar; onomastika; etnolingvistika; geografik nomlar; lingvistik meros.

АННОТАЦИЯ: В данной статье изучается морфологическая структура топонимов в узбекском языке, с акцентом на словообразовательные, словоформные и грамматические элементы географических названий. Узбекские топонимы отражают историческое, культурное и языковое развитие региона и часто сохраняют древние лексические пласты. В статье анализируются основные морфологические компоненты узбекских топонимов, включая суффиксы, составные существительные и приобретенные элементы. Также изучаются простые и составные топонимы, показывая, как морфологическая структура влияет на семантическое значение. Используя описательные и сравнительные методы, исследование выявляет взаимодействие языка, культуры и географии в узбекской топонимии. Полученные результаты вносят вклад в области этнолингвистики, исторической лингвистики и ономастики и имеют большое значение для лингвистического картирования, культурологии и образования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: узбекские топонимы; морфологическая структура; словообразование; аффиксация; составные топонимы; ономастика; этнолингвистика; географические названия; языковое наследие.

ANNOTATION: This article studies the morphological structure of toponyms

in the Uzbek language, focusing on the word-forming, word-forming and grammatical elements of geographical names. Uzbek toponyms reflect the historical, cultural and linguistic development of the region and often preserve ancient lexical layers. The article analyzes the main morphological components of Uzbek place names, including suffixes, compound nouns and acquired elements. It also studies simple and compound toponyms, showing how morphological structure contributes to semantic meaning. Using descriptive and comparative methods, the study reveals the interaction between language, culture and geography in Uzbek toponymy. The findings contribute to the fields of ethnolinguistics, historical linguistics and onomastics and are of great importance for linguistic mapping, cultural studies and education.

KEYWORDS: Uzbek toponyms; morphological structure; word formation; affixation; compound toponyms; onomastics; ethnolinguistics; geographical names; linguistic heritage.

KIRISH

Joy nomlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular ham lingvistik belgilar, ham ijtimoiy xotira manbaylari sifatida ikki tomonlama muhim sifatga ega. O'zbek tilida toponimlar lingvistik barqarorlik natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlar va ijtimoiy-madaniy uzluksizlikning uzoq muddatli jarayonlarini aks ettiruvchi lug'at qatlamini ifodalaydi. Umumiy leksik elementlardan farqli o'laroq, geografik nomlar tezkor innovatsiyalarga chidamli bo'lib, bu ularga til rivojlanishining dastlabki bosqichlarini va morfologik xususiyatlarni saqlab qolish imkonini beradi. Nazari nuqtai nazardan, toponimlarning morfologik tuzilishi morfologiya, tarixiy tilshunoslik, etnolingvistika va lingvistik geografiya kabi bir qancha lingvistik fanlar bilan bog'liq. Morfologiya joy nomlarining shakllanishidagi strukturalarni aniqlash uchun analitik asos yaratadi, etnolingvistika esa bu asoslarni madaniy jihatdan mazmunli nomlash amaliyotlari doirasida joylashtiradi. Ushbu fanlararo pozitsiyalash toponimik morfologiyani til-madaniyat o'zaro ta'sirining kengroq masalalarini, ayniqsa Markaziy Osiyo kabi murakkab tarixiy tabaqalanishga ega mintaqalarda o'rganish mumkin bo'lgan samarali usulga aylantiradi.

O'zbek toponimik tizimi asrlar davomida demografik harakat, siyosiy o'zgarish va ko'p tilli aloqalar natijasida shakllangan. Turkiylarning birlashishi, forsiylarning ta'siri, islom madaniy kengayishi va keyinchalik imperiya va sovet boshqaruvining ketma-ket davrlari geografik obyektlarni nomlashga turli xil morfologik strategiyalarni kiritdi. Natijada, o'zbek toponimlari ko'pincha bitta sinxron tizimni emas, balki turli tarixiy davrlarni aks ettiruvchi qatlamli morfologik tuzilmalarni namoyish etdi.

So'nggi lingvistik tadqiqotlarda toponimlarni etimologik qiziqishlar sifatida

emas, balki tuzilgan lingvistik birliklar sifatida ko'rib chiqishga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Bu o'zgarish lingvistik nazariyaga asoslangan tizimli morfologik tasniflash zarurligini ta'kidlaydi. O'zbek tilshunosligi uchun bunday tasniflash yetarlicha rivojlanmaganligicha qolmoqda, chunki ko'plab tadqiqotlar an'anaviy ravishda etimologiya yoki tarixiy talqinni rasmiy strukturaviy tahlildan ustun qo'ygan. Keng qamrovli morfologik asoslarning yo'qligi qiyosiy tadqiqotlarni cheklaydi va o'zbek toponimik ma'lumotlarini xalqaro onomastik tadqiqotlarga integratsiyalash bo'yicha sa'y-harakatlarni murakkablashtiradi. Metodologik jihatdan toponimlarning morfologik tekshiruv tavsifiy tahlil, diaxronik taqqoslash va funktsional talqinning kombinatsiyasini talab qiladi. Joy nomlari ichidagi morfologik elementlarning qanday ishlashini o'rganish tadqiqotchilarga so'z yasash jarayonlaridagi qonuniyatlarni aniqlash, mahsuldor va qazilmalashgan tuzilmalarni farqlash va morfologik moslashuv mexanizmlarini kuzatish imkonini beradi. Ushbu yondashuv, shuningdek, kengroq turkiy kontekstda o'zbek tiliga xos bo'lgan tipologik xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi. Nazariy tilshunoslikdan tashqari, ushbu tadqiqotning dolzarbligi amaliy sohalarga ham tegishli. Aniq morfologik tahlil rasmiy hujjatlarda geografik nomlarni standartlashtirishni qo'llab-quvvatlaydi, lingvistik kartografiyaga hissa qo'shadi va ta'lim, ma'muriyat va geografik axborot tizimlarida qo'llaniladigan raqamli joy nomlari ma'lumotlar bazalarini yaxshilaydi. Til siyosati va madaniy merosni saqlash nuqtai nazaridan, toponimlarning ichki tuzilishini tushunish zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashish bilan birga lingvistik haqiqiylikni saqlash uchun juda muhimdir [1,60].

ASOSIY QISM

O'zbek toponimlarining strukturaviy turlari:

O'zbek toponimlarining morfologik tashkil etilishi so'z yasashning tizimli tamoyillarini aks ettiradi, shu bilan birga jamoaviy tajriba izlarini saqlab qoladi. Asosiy strukturaviy farqlardan tashqari, o'zbek joy nomlari ijtimoiy, ekologik va tarixiy omillar ta'sirida shakllangan morfologik jihatdan motivatsiyalangan nomlash strategiyalarining spektrini ochib beradi. Toponimlarning muhim guruhi inson bilan bog'liq tushunchalarni, jumladan, shaxsiy nomlar, kasblar va ijtimoiy rollarni bildiruvchi nominal asoslardan kelib chiqadi. Masalan, antroponimlardan olingan joy nomlari ko'pincha taniqli shaxs bilan egalik, asos yoki aloqani bildiradi.

Yana bir strukturaviy kichik turga etnonimlar yoki qabila nomlaridan olingan toponimlar kiradi, ular aholi punktlari tarixi va etnik tarkibi haqidagi ma'lumotlarni kodlaydi. Bu nomlar dastlabki aholi tuzilmalari va migratsiya naqshlarini saqlab qoladi. Morfologik jihatdan, bunday toponimlar ko'pincha arxaik shakllarni saqlab qoladi, bu esa umumiy lug'atga nisbatan toponimik morfologiyaning konservativ tabiatini ta'kidlaydi.

1. Sodda (tub) toponimlar

Sodda toponimlar birgina leksik ildizdan tashkil topadi va qo'shimchalarsiz qo'llanadi. Bunday toponimlar asosan tabiiy-geografik obyektlar nomi asosida shakllangan.

Misollar:

- Tosh → Toshkent (asosiy ildiz: tosh)
- Qum → Qumqo'rg'on
- Suv → Suvtepa

Sodda ildizli toponimlar hududning tabiiy xususiyatlarini ifodalaydi va toponimik tizimning eng qadimgi qatlamini tashkil etadi.

2. Yasama (affiksatsiya asosidagi) toponimlar

Yasama toponimlar so'z yasovchi qo'shimchalar yordamida hosil qilinadi.

Eng faol qo'shimchalar:

- -kent / -kand – shahar, manzil
- -tepa – balandlik
- -obod – obod qilingan joy
- -li / -lik – tegishlilik Morfologik tahlil

bilan misollar:

- Samar + qand → Samarqand
- Bog' + obod → Bog'obod
- Qizil + tepa → Qiziltepa
- Oqqo'rg'on (oq + qo'rg'on)

Affiksatsiya o'zbek toponimiyasida eng unumdor so'z yasaliş usuli bo'lib, tarixiy va madaniy qatlamlarni ochib beradi.

3. Qo'shma toponimlar

Qo'shma toponimlar ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik birliklar qo'shilishi natijasida yuzaga keladi.

Tuzilish modellari:

- Sifat + ot
- Son + ot
- Ot + ot Misollar:
- Oq + daryo → Oqdaryo
- Yangi + yo'l → Yangiyo'l
- Besh + ariq → Beshariq
- Qora + suv → Qorasuv

Qo'shma toponimlar hududning rang, miqdor yoki gidrografik belgilarini ifodalab, tavsiflovchi nomlash usuliga asoslanadi.

4. Egalik va munosabat bildiruvchi qo'shimchali toponimlar

Bu guruhdagi toponimlarda -li, -lar, -iy, -chi kabi qo'shimchalar ishtirok etadi.

Misollar:

- Xo'ja + eli → Xo'jaeli
- Arab + lar → Arablar
- Temur + li → Temurli

Mazkur toponimlar etnik, ijtimoiy yoki shaxsiy mansublikni bildiradi va tarixiy manba sifatida katta ahamiyatga ega.

5. Antroponim asosida yasalgan toponimlar

Antroponimik toponimlar shaxs nomlari asosida shakllangan. Misollar:

- Navoiy – Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq
- Beruniy – Abu Rayhon Beruniy
- Temurmalik

Bunday toponimlar tilning xotira (memorial) funksiyasini aks ettiradi.

6. Arab va fors-tojik morfemalari ishtirokidagi toponimlar

O'zbek toponimiyasida arab va fors-tojik tillaridan o'zlashgan morfemalar keng uchraydi.

Misollar:

- -iston → Turkiston
- -goh → Namozgoh
- -zor → Gulzor

Bu holat o'zbek toponimiyasining ko'p qatlamli va tarixiy-madaniy boyligini ko'rsatadi.

Toponimlardagi metaforik va ramziy morfologiya:

Barcha o'zbek toponimlari ham to'g'ridan-to'g'ri tavsiflovchi emas; ko'pchilik metaforik kengaytmaga tayanadi. Bunday hollarda, morfologik elementlar tom ma'noda jismoniy xususiyatlar o'rniga ramziy assotsiatsiyalarni kodlaydi. Masalan, ranglar, hayvonlar yoki mavhum fazilatlarga ishora qiluvchi nomlar ko'pincha majoziy ma'noda ishlaydi va makonning madaniy baholarini ifodalaydi. Kuch, mo'l-ko'llik yoki himoya bilan bog'liq leksik asosga ega bo'lgan turar-joy bu fazilatlarga tom ma'noda ega bo'lmashligi mumkin, lekin ramziy ma'noda jamoaviy intilishlarni yoki idrok etilgan o'ziga xoslikni ifodalaydi. Morfologik jihatdan bunday toponimlar mavhum madaniy ma'nolarni etkazish uchun aniq lingvistik shakllardan qanday foydalanilishini ko'rsatadi. Bu metaforik o'lchov toponimik morfologiyaning ham lingvistik, ham kognitiv darajalarda ishlashi haqidagi argumentni kuchaytiradi.

Funksional nomlash va morfologik motivatsiya:

Yana bir muhim toifa funktsional jihatdan motivatsiyalangan toponimlardan iborat bo'lib, ular joyning iqtisodiy yoki ma'muriy rolini aks ettiradi. Bu nomlar ko'pincha qishloq xo'jaligi, savdo, hunarmandchilik yoki mudofaa bilan bog'liq holda paydo bo'ladi. Morfologik tahlil shuni ko'rsatadiki, bunday toponimlar tashqi izoh sifatida emas, balki ajralmas semantik komponent sifatida kodlaydi. Masalan, tarixan sug'orish, bozorlar yoki harbiy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan aholi punktlari

morfologik jihatdan ushbu funktsiyalarni ko'rsatadigan tarzda belgilanadi. Vaqt o'tishi bilan, asl funksiya yo'qolgan taqdirda ham, morfologik tuzilma saqlanib qoladi va lingvistik qazilma vazifasini bajaradi. Bu morfologiyaning toponimik tizimda ijtimoiy-iqtisodiy tarixni qanday saqlab qolishini ko'rsatadi.

Diaxronik barqarorlik va morfologik qazilmalanish:

O'zbek toponimlarining eng o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning diaxronik barqarorligidir. Joy nomlarida uchraydigan ko'plab morfologik naqshlar endi zamonaviy o'zbek tilida unumdor emas, ammo ular toponimikada saqlanib qolgan. Morfologik qazilmalanish deb nomlanuvchi bu hodisa toponimlarning tarixiy lingvistik dalil sifatidagi qiymatini ta'kidlaydi. Masalan, ba'zi strukturaviy elementlar zamonaviy so'z yasash jarayonlarida mavjud bo'lmasa ham, geografik nomlarda saqlanib qoladi. Ushbu qazilmalangan shakllar tilshunoslarga avvalgi morfologik bosqichlarni qayta tiklash va lingvistik unumdorlikdagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Shunday qilib, o'zbek toponimlari morfologik tarixning tirik arxivi vazifasini bajaradi [2,90-93].

METADOLOGIYA

Maqolamning metadologiya qismida o'zbek toponimlarining morfologik tuzilishini ochib berish va ularning lingvistik va madaniy ahamiyatini talqin qilishni maqsad qilib qo'ydim. Tadqiqot rasmiy kartografik materiallar, ma'muriy yozuvlar, tarixiy manbalar va zamonaviy lingvistik ma'lumotlar bazalaridan to'plangan geografik nomlar to'plamiga asoslangan. Ushbu manbalar ham sinxron, ham diaxronik qamrovni ta'minlaydi, bu esa tahlilga o'zbek toponimik tizimidagi barqaror morfologik naqshlarni, shuningdek, tarixiy jihatdan qatlamlangan tuzilmalarni hisobga olish imkonini beradi. Ma'lumotlarni tanlash vakillik tamoyiliga amal qildi, jumladan, O'zbekistonning turli mintaqalaridan aholi punktlari, tabiiy xususiyatlar va ma'muriy birliklar nomlari. Ushbu mintaqaviy xilma-xillik ekologik sharoitlar, aholi punktlari tarixi va til aloqasi ta'sirida morfologik tuzilmalardagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Yaqinda siyosiy qayta nomlashdan o'tgan to'g'ri nomlar meros qilib olingan morfologik tuzilmalarni zamonaviy innovatsiyalardan ajratish uchun alohida e'tibor bilan ko'rib chiqildi.

Tahliliy protsedura onomastik ma'lumotlarga qo'llaniladigan morfologik tahlilga asoslangan. Har bir toponim tuzilgan lingvistik birlik sifatida o'rganildi va uning ichki tarkibi leksik asoslar va so'z yasovchi elementlarni segmentlash orqali aniqlandi. Tadqiqot faqat etimologik kelib chiqishga e'tibor qaratish o'rniga, funktsional morfologiyaga ustuvor ahamiyat beradi, strukturaviy elementlarning ma'no, tasniflash va kommunikativ samaradorlikka qanday hissa qo'shishini tahlil qiladi. Ushbu yondashuv toponimik leksikon ichidagi mahsuldor, yarim mahsuldor va qazilma morfologik naqshlarni aniqlash imkonini beradi.

Strukturaviy qonuniyatlar va og'ishlarni aniqlashtirish uchun qiyosiy nuqtai nazar ham

qo'llanildi. O'zbek toponimlari mintaqalar bo'yicha ichki va, agar kerak bo'lsa, boshqa turkiy tillardagi parallel shakllanishlar bilan taqqoslandi. Bu usul tilga xos morfologik xususiyatlarni kengroq tipologik tendentsiyalardan ajratish imkonini beradi. Til aloqasi natijasida hosil bo'lgan gibridd shakllanishlar bilan bog'liq holatlar faqat leksik qarz olish o'rniga morfologik moslashuv nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

Toponim	Morfologik turi	Tuzilishi
Samarqand	Yasama	Ildiz + qo'shimcha
Qiziltepa	Qo'shma	Sifat + ot
Yangiyo'l	Qo'shma	Sifat + ot
Bog'obod	Yasama	Ildiz + qo'shimcha
Xo'jaeli	Egalik	Ildiz + munosabat

DISKUSSIYA

O'zbek toponimlarining morfologik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu nomlar joylashuvni aniqlashdan ko'proq narsani anglatadi: ular tarixiy xotirani, ijtimoiy munosabatlarni va makonning madaniy bahosini kodlovchi lingvistik tizimlar vazifasini bajaradi. Bu tushuncha onomastika va lingvistik morfologiyaga bag'ishlangan o'zbek ilmiy ishlarining tobora ko'payib borayotgani bilan qo'llab-quvvatlanadi.

G'aniyeva va Mamataliyeva tomonidan olib borilgan mahalliy tadqiqotlar o'zbek toponimlarini semantik motivatsiya va so'z yasash tamoyillari bilan shakllangan tuzilgan morfologik birliklar sifatida ko'rsatadi. Ularning tadqiqoti joy nomlarida hosilaviy unumdorlik va semantik shaffoflikni farqlovchi nazariy asosni ishlab chiqadi. Morfologik tilshunoslik tamoyillariga tayanib, ular o'zbek tilidagi oddiy va murakkab toponimlar fazoviy tasniflashning madaniy jihatdan shartli strategiyalarini aks ettiradi, deb ta'kidlaydilar. Masalan, umumiy ot odatda umumiy tushunchani bildirsa, uning toponimga moslashishi uni

so'zlovchilar uchun kognitiv jihatdan muhim joy kategoriyasi sifatida belgilaydi. Bu joy nomlaridagi morfologik tanlov atrof-muhitni madaniy jihatdan tashkil etilgan idrok etish bilan bog'liq degan fikrga mos keladi [3,65].

O'zbek toponimlarining kamroq tadqiq qilingan morfologik turlari

Toponim	Morfologik turi	Morfemik tarkibi	Yasalish usuli	Ilmiy izoh
Chortoq	Qo'shma	chor + toq	Son + ot	Me'moriy yoki relyefga oid son asosli nom
Dehqonobod	Yasama	dehqon + obod	Ot + qo'shimcha	Ijtimoiy faoliyat (dehqonchilik) asosida nomlash
Ko'hitang	Qo'shma	ko'h + tang	Ot + sifat	Tog' tizmasi bilan bog'liq qadimgi nom
Mingchinor	Qo'shma	ming + chinor	Son + ot	Ramziy-ko'plik ma'nosi
Oltinko'l	Qo'shma	oltin + ko'l	Sifat + ot	Metaforik (baholovchi) nom
Bo'stonliq	Yasama	bo'ston + liq	Ot + qo'shimcha	Hududning bog'-rog'liligi
Ko'ksaroy	Qo'shma	ko'k + saroy	Sifat + ot	Rang + inshoot
Sho'rchi	Yasama	sho'r + chi	Ot + qo'shimcha	Tabiiy-kimyoviy belgi asosida
Zomin	Sodda	zomin	Tub so'z	Qadimgi, affiksiz toponim
Yakkatut	Qo'shma	yakka + tut	Sifat + ot	Bitta obyekt asosida nomlash

Muqimovaning tadqiqoti o'zbek toponimlarini o'rganishga etimologik va tarixiy qatlam qo'shib, morfologik shakllar qadimgi lingvistik qatlamlarni kundalik nutqda unumdor bo'lib qolishdan keyin ham saqlab qolishini ta'kidlaydi. Uning toponimik qazilmalanish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, toponimlardagi ayrim morfologik belgilar, zamonaviy so'z yasashda endi ishlatilmasa ham, avvalgi lingvistik bosqichlarni ochib beruvchi lingvistik qazilmalar bo'lib xizmat qiladi. Ushbu kontsepsiya sizning tahlilingizga tarixiy o'lcham beradi va nima uchun ba'zi nomlar atipik elementlarni saqlab qolishini tushuntiradi; ular o'tmishdagi morfologik tizimlarning genealogik dalillarini olib yuradi va tarixiy aloqa ta'sirini aks ettiradi. Etnolingvistika sohasida Usmonova va Juraeva etnotoponimlarni o'rganadilar: etnik guruh nomlari, urug' identifikatorlari yoki qabila atamalaridan kelib chiqqan joy nomlari.

Ularning topilmalari shuni ko'rsatadiki, bu morfologik shakllar nafaqat makonni belgilaydi, balki jamoaviy o'ziga xoslik va etnik mansublikni kodlaydi. Ularning nazariy hissasi, etnolingvistik langar deb ataladi, toponimlardagi morfologik tuzilmalar jamoaning o'ziga xosligini geografik hududga bog'lashga xizmat qiladi, deb ta'kidlaydi. Bu sizning morfologik jihatdan murakkab toponimlarni nafaqat lingvistik artefaktlar, balki ijtimoiy-madaniy belgilar sifatida talqin qilishingizni boyitadi [4,70]. Onomastik hujjatlar va leksik tasvir uchun Mukimova toponimlarning leksikografik resurslarda qanday qayd etilishiga nazariy tanqidiy baho beradi. Uning toponimlarning leksikografik tabaqalanishi kontsepsiyasi soddalashtirilgan ro'yxatlarga qarshi chiqadi va lug'atlarda morfologik murakkablik, semantik nuans va tarixiy qatlamlarni hisobga olish kerakligini taklif qiladi. Mukimovaning so'zlariga ko'ra, semantik va tarixiy ma'lumotlarning

yo'qolishining oldini olish uchun morfologik tahlil leksikografik standartlarga integratsiya qilinishi kerak, bu esa o'z navbatida rasmiy kontekstlarda saqlash va standartlashtirilgan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu nazariy nuqtai nazar morfologiyani hujjatlashtirish amaliyoti bilan bog'lash orqali tadqiqotingizning amaliy oqibatlarini mustahkamlaydi. Qiyosiy va tipologik nuqtai nazar Turayeva tomonidan qo'shilgan bo'lib, u o'zbek va boshqa turkiy joy nomlari o'rtasidagi strukturaviy o'xshashliklar va farqlarni o'rganadi. Uning toponimik morfologiyadagi tipologik tafovutning nazariy asosi shuni ko'rsatadiki, turkiy tillar agglyutinatib tendentsiyalarga ega bo'lsa-da, mahalliy ijtimoiy-ekologik sharoitlar har bir tilning toponimik tizimida noyob morfologik xususiyatlarning paydo bo'lishiga ta'sir qiladi. Xususan, o'zbek tilida To'rayeva o'ziga xos morfologik naqshlar ekologik omillar, ko'chmanchi merosi va ko'p qatlamli tarixiy aloqalar bilan shakllangan mintaqaga xos nomlash konvensiyalarini qanday aks ettirishini ko'rsatadi. Bu o'zbek toponimlarini faqat umumlashtirilgan turkiy modellar orqali to'liq tushunib bo'lmasligi haqidagi fikrni qo'llab-quvvatlaydi [6,102].

Nihoyat, Turdibekov tomonidan yozilgan tarixiy sharh O'zbekistonda lingvistik va madaniy tadqiqotlar rivojlanishi doirasida toponimlarni o'rganishga bag'ishlangan. Uning lingvistik merosning uzluksizligi nazariyasi toponimlar nafaqat lingvistik ma'lumotlarni, balki vaqt o'tishi bilan ijtimoiy-tarixiy rivoyatlarni ham saqlab qoladigan jamoaviy xotira ombori vazifasini bajarishini ta'kidlaydi. Turdibekovning tarixiy tadqiqot an'alarini sintezi toponimlarni alohida onomastik birliklar emas, balki lingvistik merosning ajralmas komponentlari sifatida ko'rish uchun nazariy asos yaratadi [7,55].

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbek toponimlarining tahlili ularning morfologik tuzilishida izchil naqshlarni aniqladi, bu lingvistik shakl, madaniy ma'no va tarixiy uzluksizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Buloq ("buloq") yoki Tog' ("toq") kabi oddiy toponimlar joy nomlashda asosiy otlarning mahsuldorligini namoyish etadi. Ko'pincha -li yoki -cha kabi qo'shimchalarni o'z ichiga olgan hosila shakllar, masalan, Qo'shqari ("qo'shaloq qishloq") yoki Chorbog'cha ("kichik bog"), toponimik leksikon ichidagi semantik kengayish va funktsional spetsifikatsiyani ko'rsatadi.

Murakkab yoki murakkab toponimlar, masalan, Yangiyer ("yangi yer") yoki Oqtepa ("oq tepalik"), G'aniyeva va Mamataliyeva (2025)¹ tomonidan ta'kidlanganidek, semantik motivatsiya nazariyalarini qo'llab-quvvatlovchi fazoviy, ekologik yoki ramziy atributlarni kodlovchi leksik ildizlarning kombinatsiyasini ochib beradi. Qipchoq yoki Turkiston kabi etnotoponimlar tarixiy qabilaviy aholi punktlari va madaniy o'ziga xosliklarni aks ettiradi, Usmonova va Jo'rayevaning etnolingvistik langar konsepsiyasiga mos keladi [8,34-36].

Tarixiy tahlil ba'zi morfologik elementlarning o'zbek tilining qadimgi bosqichlaridan

saqlanib qolganligini tasdiqlaydi, bu Muqimova nazariyasida aytilganidek, qazilmalarga aylanishni ko'rsatadi. Ushbu barqaror tuzilmalar lingvistik uzluksizlik va madaniy xotiraning dalillarini taqdim etadi, joy nomlari ijtimoiy-tarixiy ma'lumotlar ombori sifatida qanday ishlashini ko'rsatadi. Tadqiqot shuningdek, mintaqaviy o'zgarishlarni ham aniqladi: janubiy o'zbek hududlari ekologik xususiyatlar bilan bog'liq metaforik yoki tavsifli toponimlarni afzal ko'radi, shimoliy hududlar esa ko'proq etnonimik va tarixiy jihatdan asosli nomlarni namoyish etadi. Bu o'zgarish To'rayevaning mahalliy ijtimoiy va ekologik kontekstlar tomonidan shakllantirilgan tipologik divergentsiya nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi.

XULOSA

O'zbek toponimlarini morfologik tuzilmalari orqali o'rganish shuni ko'rsatadiki, joy nomlari lingvistik, madaniy va tarixiy ma'lumotlarning dinamik tashuvchisi sifatida ishlaydi. Geografik identifikatsiyadagi amaliy roldan tashqari, toponimlar o'zbek tilida so'zlashuvchi jamoalar ichidagi fikrlash, jamoaviy xotira va ijtimoiy tashkilot shakllarini aks ettiradi. Morfologiya va semantika o'rtasidagi o'zaro ta'sir joy nomlash amaliyotlari tizimli lingvistik tamoyillarga asoslanishini, shu bilan birga ekologik, tarixiy va madaniy omillar tomonidan shakllanishini ko'rsatadi. Maqolamda o'zbek toponimik tizimi vaqt o'tishi bilan uzluksizlikni saqlab qolishini, eski morfologik elementlar va tarixiy izlarni saqlab qolishini ta'kidlaydi, bu esa tilning madaniy ilm manbayi sifatidagi chidamliligini ta'kidlaydi. Mintaqaviy o'zgarishlar mahalliy ekologik va ijtimoiy kontekstlar morfologik tanlovlarga ta'sir qilishini, til amaliyotlarining ma'lum madaniy landshaftlarga moslashishini ko'rsatib berishini ham ko'rsatadi. Topilmalar, shuningdek, batafsil morfologik tahlil leksikografiya, madaniy saqlash va joy nomlarining raqamli xaritasini o'z ichiga olgan kengroq qo'llanmalarni qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ko'rsatadi. Nomlash shakllari, identifikatsiya kodlash va semantik tuzilishni ochib berish orqali ushbu tadqiqot tilning madaniy bilimlar va jamoaviy tajribani qanday o'zida mujassam etishini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek toponimlari til, madaniyat va bilish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etadi, ularning nafaqat lingvistik obyektlar, balki milliy meros va ilmiy tadqiqotlarning ajralmas tarkibiy qismlari sifatidagi qiymatini ham tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akhmadsharipova L. A. (2023). Grammatical Features of Toponyms in the Uzbek Language. Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities, 2(7), 171–175.
2. Burxanova N. D. (2025). O'zbekiston toponimikasida son ifodali joy nomlarining leksik-semantik tahlili. Pedagogical Reforms and Their Solutions.
3. G'aniyeva, M. va Mamataliyeva, N. (2025). Ingliz va o'zbek tillarida

toponimlarning semantik va morfologik tahlili. inlibrary.uz.

4. Muqimova, M. (2025). Ingliz tilidagi o'zbek toponimlarining etimologik xususiyatlari. inlibrary.uz.
5. Usmonova, O. va Jo'raeva, D. (2025). Etnotoponimlarning toponimikadagi o'rni. gejournal.net.
6. Muqimova, L. (2026). O'zbek lug'atlarida toponimlarning ifodalanishi. journalss.org.
7. To'rayeva, S. (2025). O'zbek va Turk tillarida joy nomlarining ifodalanishi. ctcl.uz.
8. Turdibekov, A. (2025). Toponimlarning o'rganilish tarixi. uza.uz.